

वर्तमान माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका विविध पक्षको पुनरावलोकन

*तिलकदेव गिरी

सार संक्षेप

पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइको योजना हो । यसले शिक्षण सिकाइलाई मार्गनिर्देश गर्दछ । भाषा पाठ्यक्रम भाषा सिकाइको योजना हो । यसका प्रमुख स्तम्भहरू पाठ्यक्रमको उद्देश्य विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रिया हुन् । यसैगरी भाषा पाठ्यक्रमका अग्र भागमा पाठ्यक्रमको शीर्षक र पाठ्यक्रमको परिचय अनि पश्च सूचनाका रूपमा पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ पुस्तक स्तम्भ पनि रहेका हुन्छन् । यसरी भाषा पाठ्यक्रमका चारवटा प्रमुख र चारवटा परिधीय स्तम्भ रहेका हुन्छन् । सबै स्तम्भहरू उद्देश्यबाट निर्देशित हुन्छन् । यस लेखमा वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०६४) को समीक्षा पाठ्यक्रमका तत्त्वहरूको आधारमा गरिएको छ । वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका तत्त्व वा स्तम्भहरूभित्र रहने सूचनाहरू के कति उपयुक्त र पर्याप्त छन् भन्ने कुरालाई पुस्तकालयीय विधि अपनाई वर्णन विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा मुख्यतः पाठ्यक्रमका चारवटा मुख्य स्तम्भ भित्र रहनु पर्ने विशेषतालाई आधार मानेर यी स्तम्भभित्रका सूचना के कसरी व्यवस्थित गरिएको छ भन्ने कुरालाई स्पष्ट गरिएको छ । अन्त्यमा भाषा पाठ्यक्रमका सहयोगी स्तम्भहरूका स्थितिको पनि पुनरावलोकन गरी निष्कर्ष र सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ्यक्रममा रहेका उद्देश्य र कतिपय पक्षहरू सबै समावेश गर्दा लेखको आयाम ठुलो बनने भएकाले सो कुरालाई समावेश गरिएको छैन ।

प्रमुख पद पदावलीहरु

भाषा पाठ्यक्रम, प्राथमिक, निम्न माध्यमिक, उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, पाठ्यांश शीर्षक, विशिष्ट उद्देश्य साधारण उद्देश्य, बोध, अभिव्यक्ति, भाषिक सिप, व्याकरण, भाषातत्त्व, रेखीय, चक्रीय, पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भपुस्तक, छनौट, स्तरण, सैद्धान्तिक, चुनौती, सम्प्रेषण, विविधता, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, पाठ्यभार, ऐच्छिक, अनिवार्य, शिक्षण, शब्दभण्डार, सिर्जनशीलता, मौलिकता, सहभागिता, शिक्षण सामग्री आदि ।

१ विषय प्रवेश

शिक्षा महत्त्वपूर्ण मानवीय क्रियाकलाप हो । कुनै कुरा देखेर, सुनेर, पढेर, सिक्ने वा अनुभव गरेर प्राप्त हुने ज्ञान वा सिप शिक्षा हो । शिक्षाको जन्म मानव समाज संगसंगै भएको हो । त्यसैले मानव समाज रहनुजेल शिक्षा पनि क्रियाशील रहि रहन्छ । शिक्षाले मानिसको चेतना विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ । शिक्षा नै विकासको आधार स्तम्भ हो, सभ्यताको वाहक हो । मानिस जन्मजात रुपमा चेतनशील भएर पनि शिक्षाविना उसको विकास भएको मान्न सकिदैन । शिक्षाले व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभा र क्षमताको प्रस्फुटन गर्दछ । वास्तवमा समाज एवम् राष्ट्रकै विकासमा शिक्षाको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ ।

सिकारुको आवश्यकता रुचि, क्षमता, एवम् स्तर अनुरूप र शिक्षाका राष्ट्रिय अपेक्षाहरूलाई परिपूर्ति गर्ने गरी शिक्षाका उद्देश्यहरू निर्धारित गरिएका हुन्छन् । शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य पुरा गर्न विभिन्न तहका पाठ्यक्रम बनेका हुन्छन् । पाठ्यक्रमका साधारण उद्देश्यहरू राष्ट्रिय उद्देश्य पुरा गर्न र विशिष्ट उद्देश्यहरू साधारण उद्देश्य पुरा गर्न तर्फ केन्द्रित गरिएका हुन्छन् । तिनै उद्देश्यअनुरूप पाठ्यवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू पनि तय गरिएका हुन्छन् । उद्देश्यअनुरूप विषयवस्तु तथा शिक्षण प्रक्रिया भए नभएको अनुगमन गर्ने कार्य मूल्याङ्कनबाट हुन्छ । जसबाट विद्यार्थीमा अपेक्षित परिवर्तन हुन सके नसकेको वा कुन हदसम्म उद्देश्य पुरा भएको छ भन्ने कुराको पृष्ठपोषण प्राप्त भई सुधार परिमार्जन तथा नव प्रवर्तनको मार्ग प्रशस्त हुन्छ ।

भाषा पाठ्यक्रमका सन्दर्भमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ । तर भाषा विषयले अन्य विषयभन्दा केही पृथक पहिचान र अस्तित्व बोकेको हुन्छ । सबै विषयलाई बुझ्ने व्यक्त गर्ने माध्यम भाषा नै भएकाले शिक्षामा भाषा पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । सिकाइको व्यवहारिक जीवनसँग पूर्ण रुपमा सम्बन्ध राख्ने सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापहरूको व्यवस्थित योजनाबद्ध र सङ्गठित रुप पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रमले व्यक्तिको जीवनमा आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण समस्याहरू समाधान गर्न सुस्पष्ट मार्ग निर्देशन गर्दछ । पाठ्यक्रम सैद्धान्तिक र सीमित पक्षसँग मात्र सम्बन्धित नभई सिकारुको चौतर्फी विकास र विस्तारका लागि तयार गरिएको विस्तृत योजना बन्नु पर्दछ ।

भाषा पाठ्यक्रम भाषिक अपेक्षासँग सम्बन्धित हुन्छ । भाषा शिक्षणका उद्देश्यहरू पुरा गर्न निर्मित पाठ्यक्रम नै भाषा पाठ्यक्रम हुन् । भाषिक सिप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ) प्राप्तिको उद्देश्य राखी बनाइएको शैक्षिक योजनालाई भाषा पाठ्यक्रम भनिन्छ । अन्य विषयका पाठ्यक्रमले विषयवस्तुको ज्ञानलाई प्राप्त गर्ने ध्येय राखेका हुन्छन् भने भाषा पाठ्यक्रमले भाषिक सिप हासिल गर्ने कुरालाई विशेष महत्त्व दिन्छन् । भाषा पाठ्यक्रमले विषयवस्तुजन्य ज्ञानलाई साधनका रुपमा लिन्छन् र त्यस साधनद्वारा भाषिक सिप प्राप्त गराउने

कुरालाई मुख्य मुद्दा (साधन) बनाउँछन् । भाषा पाठ्यक्रम भनेको भाषा शिक्षणका सुनिश्चित उद्देश्यसम्म पुग्नका लागि तय गरिएको एउटा व्यापक व्यवस्थित तथा योजनाबद्ध गोरेटो हो । यसले सुनिश्चित कार्यकलाप र प्रक्रियाहरू अँगालेर विद्यार्थीहरूमा भाषा शिक्षणका अपेक्षित उद्देश्यहरू हासिल गराउन समग्र भाषा सिकाइ अनुभवहरूको दिग्दर्शन प्रस्तुत गरेको हुन्छ । भाषा स्वयम्मा सिपमूलक विषय भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग अभ्यास केन्द्रित हुनु आवश्यक छ । भाषाको सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता आधारभूत सिप एवम् कलासँग सम्बद्ध भाषिक कार्यकलापहरूमा आधारित गराएर तयार गरिएको भाषा शिक्षण प्रशिक्षणको सङ्गठित स्वरूप नै भाषा पाठ्यक्रम हो । यसको साधन पनि भाषा हुन्छ, साध्यवस्तु पनि भाषा नै रहेको हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०) ।

२. वर्तमान माध्यमिक भाषा पाठ्यक्रमको ढाँचा

नेपालको वर्तमान शिक्षाको संरचनालाई हेर्दा कक्षा १ देखि ५ सम्म प्राथमिक तह, कक्षा ६ देखि ८ सम्म निम्न माध्यमिक तह, कक्षा ९ र १० लाई माध्यमिक तह, कक्षा ११ र १२ लाई उच्च माध्यमिक तह मानिएको छ साथै राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ मा कक्षा १-८ सम्मलाई आधारभूत तह र ९-१२ सम्मलाई मा.वि.तहको प्रस्तावित संरचना रहने कुरा प्रस्तावनाका रूपमा उल्लेख छ । यसरी हेर्दा निम्न माध्यमिकभन्दा माथिल्लो र उच्च माध्यमिकभन्दा तल्लो तहको (बिचको तह) लाई माध्यमिक तह मानिएको छ । यस तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू १४/१५ वर्ष उमेरका हुन्छन् ।

नेपालमा माध्यमिक विद्यालयलाई साधारण, संस्कृत र वेदविद्याश्रम संस्कृत मा.वि.गरी ३ प्रकारमा विभाजन गरिएको छ । साधारण मा.वि.तर्फ ऐच्छिक प्रथमअन्तर्गत भाषासमूह (नेपाली, अङ्ग्रेजीलगायत २२ भाषा मध्येबाट) वा मानविकी तथा समाजशास्त्र समूह (इतिहास, भूगोल, अर्थशास्त्र, नागरिकशास्त्र) वा अतिरिक्त गणितमध्येबाट कुनै एक विषय लिनु पर्ने भनिएको छ । ऐच्छिक द्वितीय पत्रमा कृषि, कार्यालय सञ्चालन र लेखा, गृह विज्ञान, शिक्षा, कम्प्युटर विज्ञान आदि विषयमध्येबाट कुनै एउटा लिनु पर्ने गरिएको छ । जम्मा ८०० पूर्णाङ्कमध्ये अनिवार्य नेपालीलाई १०० पूर्णाङ्क र ५ पाठ्यभार (प्रतिहप्ता) कायम गरिएको छ ।

३. नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विकास

नेपाली भाषाको इतिहास लामो भएर पनि नेपाली भाषा शिक्षण तथा यसको पाठ्यक्रमको परम्परा त्यति लामो छैन । नेपालको सम्पूर्ण शैक्षिक परम्परा संस्कृत र बौद्ध शिक्षाको परम्परासँग जोडिएको देखिन्छ । जसले नेपाली शिक्षणलाई ओभरेलमा पारेको देखिन्छ । प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणा वि.स.१९०६ माघदेखि १९०७ फागुन सम्ममा १३महिना बेलायतमा बस्दा बेलायती शिक्षाबाट

प्रभावित भई वि.स.१९१० असोज २७ मा दरवार स्कुल खोलेका थिए । वि.सं. १९५८ मा देव शमशेर प्रधानमन्त्री भएपछि भाषा पाठशाला खोली त्यसमा अक्षराङ्क शिक्षा लागु गरियो (लम्साल र अन्य, २०६६) । सुरुमा नेपाली भाषाको पठनपाठन सुरु भए पनि पाठ्यक्रम बनेको पाइँदैन । खालि के-के पढाउने भन्ने सूची थियो होला भनेर अनुमान गर्न सकिन्छ । वि.सं. १९६२ मा खुलेका श्रेस्ता पाठशालाले पनि निश्चित प्रकारका कर्मचारी उत्पादन गर्दथ्यो । त्यसलाई वि.सं २०१८ मा परीक्षा नियन्त्रण कार्यलयमा मिलान गरियो । यसले पनि नेपाली शिक्षणमा सहयोग पुऱ्यायो । वि.सं.१९६९ तिर गो.भा.प्र.समिति खुलेपछि केही पाठ्यपुस्तकहरू लगायत् गोर्खाशिक्षाका विभिन्न भागहरू प्रकाशित गरिए । वि.सं १९८९मा गो.भा.प्र.समितिलाई नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिमा परिणत गरियो । वि.सं. १९७५ मा भारतको कलकत्ता विश्व विद्यालयले नेपालीलाई ऐच्छिक विषयका रूपमा मान्यता दिई पाठ्यक्रममा समावेश गर्‍यो । त्यही कलकत्ता विश्व विद्यालयसँग सम्बन्धन प्राप्त दरवार स्कुलमा ऐच्छिक भर्नाकुलर विषयका रूपमा नेपाली शिक्षण गर्न थालियो (शर्मा र पौडेल, २०६०) ।

वि.सं. १९९० मा एस.एल.सी. बोर्डको स्थापना भएपछि ३०० पूर्णाङ्कको ऐच्छिक नेपाली पढ्न सकिने व्यवस्था भयो । भर्नाकुलर नेपाली १००पूर्णाङ्क, रचनापत्र नेपाली १००पूर्णाङ्क र अतिरिक्त पत्र नेपाली १००पूर्णाङ्क राखियो । पछि वि.सं २००१ मा भर्नाकुलर र रचनापत्रलाई अनिवार्य गरियो भने वि.सं २००२ मा भर्नाकुलरलाई मात्र अनिवार्य गरियो । वि.सं.२००५ मा नेपालीलाई अनिवार्य नगरी हिन्दी वा नेपाली लिन सकिने बनाइयो । वि.सं. २००८ मा ५०पूर्णाङ्क प्रारम्भिक नेपाली अनिवार्य गरियो भने १००पूर्णाङ्क ऐच्छिक पूर्वीय भाषा नेपाली व्यवस्था गरियो जुन व्यवस्था एस.एल.सी.का लागि वि.सं.२०२८ पूर्वसम्म कायम रह्यो (ऐ, २०६६) ।

यसै सन्दर्भमा वि.सं.२००४ देखि वि.सं.२००८ सम्म नेपाली शिक्षणमा केही अन्य प्रयासहरू पनि भए । वि.सं.२००४ मा स्थापित आधार स्कुलहरूका प्राथमिक, नि.मा.वि. र मा.वि. तहमा नेपालीलाई १/१ पत्र अनिवार्य गरियो । वि.सं.२००७ सालमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको सक्रियतामा स्थापित नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठले २००पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली पढ्ने व्यवस्था गर्‍यो । साथै १००पूर्णाङ्क ऐच्छिक नेपाली लिन पाउने व्यवस्था पनि गर्‍यो । यसैगरी वि.सं.२००८ मा गोपाल पाँडे संस्थापक रहेको 'नेपाली शिक्षा परिषद्' संस्थाले ३००पूर्णाङ्कको अनिवार्य नेपाली पढ्ने व्यवस्था गर्‍यो । वि.सं. २०११, वि.सं.२०१८ र त्यसपछिका पाठ्यक्रम विकासका प्रयासहरू खासै उल्लेखनीय नरहे पनि नेपाली भाषालाई शिक्षाको माध्यम बनाउने कुरामा भने सबैले प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ ।

रा.शि.प.यो (२०२८) ले माध्यमिक तहमा नेपाली भाषालाई १००पूर्णाङ्क छुट्यायो । प्रा.तहमा ३००पूर्णाङ्क, नि.मा.तहको ४ र ५ मा २००पूर्णाङ्क र ६ र ७ मा १७०पूर्णाङ्क छुट्याई व्यवस्थित पाठ्यक्रम बनाइयो । वि.सं. २०३८ मा माध्यमिक तहमा ऐच्छिक नेपाली १००पूर्णाङ्क

व्यवस्था गरियो (ऐ., २०६६) । त्यसपछि वि.सं. २०५५ र २०६४ मा अझ व्यवहारिक पाठ्यक्रम बनाउने प्रयास भएको देखिन्छ । माध्यमिक तहमा नेपाली विषयलाई ५ घण्टी छुट्याई नेपाली भाषाका चारै सिपलाई समान महत्त्व दिई कार्यमूलक पाठ्यक्रम बनाउने प्रयास भइरहेको छ । पाठ्यक्रमलाई समयानुसार व्यवस्थित गर्दै लैजाने र नेपाली भाषालाई कसरी सजिलैसित अरुलाई सिकाउन सकिन्छ भन्नेतर्फ विद्वानहरू प्रयासरत छन् ।

४. माध्यमिक नेपाली पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू

उद्देश्य पाठ्यक्रमको सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण अथवा केन्द्रीय अङ्ग हो । उद्देश्यकै आधारमा विषयवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू निर्देशित भएका हुन्छन् । सम्बन्धित भाषा सिकेर कुनै खास तह, कक्षा र वर्ष पार गरेपछि सिकारु अथवा विद्यार्थीहरूमा प्राप्त हुनु पर्ने ज्ञान, सिप र अभिवृत्ति के हुने भन्ने कुरा नै उद्देश्य हो । अतः शिक्षणीय प्रयोजन अनुरूप कुनै खास तह वा कक्षाका लागि प्राप्त समयावधिमा विद्यार्थीहरूमा हासिल हुनु पर्ने भाषासम्बन्धी दक्षता र योग्यताको क्रमबद्ध एवम् बुँदागत सूचनाहरू उद्देश्य खण्डमा दिएको हुन्छ ।

उद्देश्यहरूलाई पनि साधारण/ सामान्य उद्देश्यहरू र विशिष्ट / सिपगत गरी २ वर्गमा विभाजन गरेर राखिएको हुन्छ । साधारण उद्देश्यहरू लामो अवधिपछि प्राप्त हुने उद्देश्यहरू हुन् भने विशिष्ट उद्देश्यहरू छोटो समय अवधिमा प्राप्त हुने उद्देश्यहरू हुन् र यी साधारण उद्देश्य प्राप्तमा चरणबद्ध सहयोग पुऱ्याउने छोटो-छोटो उद्देश्य हुन् । विशिष्ट/सिपगत उद्देश्यहरूको एकीकृत प्राप्तबाट साधारण उद्देश्य प्राप्त हुन्छ । त्यसैले साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्यबिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुनु नितान्त आवश्यक हुन्छ । दुवै प्रकारका उद्देश्यहरू स्पष्ट, सरल, सुबोध र व्यावहारिक हुनु जरुरी छ । साथै यी उद्देश्यहरू स्तरयुक्त, व्यवहार प्रदर्शनीय, मापनीय र समय सीमाभित्र पुरा गर्न सकिने खालका हुनु पर्दछ । उद्देश्य निर्धारणमा कमी कमजोरी भएमा समग्र पाठ्यक्रम नै अव्यवस्थित र अव्यावहारिक बन्न पुग्दछ ।

वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०६४) को (नयाँ पाठ्यक्रमको) दस्तावेज अध्ययन गर्दा शिक्षाका राष्ट्रिय र तहगत उद्देश्यहरूलाई समग्र माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको अग्र भागमै प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । जसमा राष्ट्रिय उद्देश्यः प्रत्येक व्यक्तिका अन्तरनिहित प्रतिभा र व्यक्तित्व विकासका सम्भावनालाई प्रस्फुटित गर्न सहयोग गर्ने, सार्वभौम मानवीय मूल्य, राष्ट्रिय संस्कृति, अस्मिता सामाजिक मान्यता र आस्थाहरूको सम्बर्धन तथा स्वस्थ सामाजिक र सामूहिक जीवन पद्धतिको विकास गर्ने, चरित्रवान एवम् नैतिकवान् नागरिक तयार गर्ने, स्थानीय र राष्ट्रिय स्तरका पेशा, व्यवसाय, रोजगारी र अन्तर्राष्ट्रिय रोजगारी उन्मुख उत्पादनमुखी र सिपयुक्त नागरिक तयार गर्ने, सामाजिकीकरण र सामाजिक एकतालाई सुदृढ बनाउने, समाजको आधुनिकीकरण र देश निर्माणका निमित्त मानव संसाधनको

विकास गर्ने, प्राकृतिक वातावरण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण र सदुपयोग गर्ने, समतामूलक र न्यायिक आचरण विकास र समावेशी समाज निर्माण गर्ने, स्थानीय राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश सुहाउँदो शान्ति, मैत्री सद्भाव सहिष्णुता र विश्व बन्धुत्वको भावना विकास, आचरण निर्माण र द्वन्द्व व्यवस्थापनमा सक्षम नागरिक तयार गर्ने, आधुनिक सूचना प्रविधिसित परिचित विश्व परिवेश सुहाउँदो दक्ष जनशक्ति तयार गर्ने, राष्ट्र राष्ट्रियता लोकतन्त्र र मानव अधिकारको सम्मान गर्ने, समालोचनात्मक र रचनात्मक सोच भएका स्वाभिमानी, पर आदरभाव भएका आफूलाई नेपाली हुनुको गौरव गर्ने नागरिक तयार गर्ने र नेपाली कला सौन्दर्य, आदर्श र वैशिष्ट्यको संरक्षण सम्बर्धन र विस्तार गर्ने नागरिक तयार गर्ने जस्ता मूल उद्देश्यहरू देखिन्छन्। यी उद्देश्यहरू उपयुक्त नै देखिन्छन्। ११ वटा बुँदामा स्पष्टसँग प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ।

४.१ तहगत उद्देश्यहरू

राष्ट्रिय उद्देश्य हासिल गर्ने लक्ष्य राखेर तहगत रूपमा राष्ट्रिय परम्परा संस्कृति सम्पदा लोकतन्त्रिक मूल्यसँग परिचित देशको आर्थिक विकासमा योगदान दिन सक्ने, दक्ष र स्वस्थ नागरिकको उत्पादन गर्नुलाई माध्यमिक शिक्षाको उद्देश्य मानिएको देखिन्छ। त्यसपछि यस तहको मुख्य उद्देश्य देशको सर्वाङ्गीण विकासका लागि दक्षता अनुरूप ठोस योगदान दिन सक्ने सिपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्नु र विश्व विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक ज्ञान सिप प्रदान गरी सचेत नागरिक तयार पार्नु हो भनेर थप पुष्ट्याई गरिएको छ। यसका अतिरिक्त बाह्रवटा बुँदामा विस्तृत तहगत उद्देश्यहरू क्रमबद्ध रूपमा दिइएको पाइन्छ, जस्तै: देशको बहुसांस्कृतिक र लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताप्रति गर्व गर्दै सकारात्मक धारणाको विकास गर्ने राष्ट्र विकासका लागि सक्षम आत्मनिर्भर सिपमूलक र तालिम प्राप्त मानव स्रोत उत्पादन गर्ने, इमान्दारी आत्मनिर्भरता रचनात्मक, परिश्रमीपन, सहयोगीपन, समूहमा काम गर्ने बानी, जवाफदेहिता आत्मविश्वास जस्ता गुणको विकास गर्ने, दैनिक क्रियाकलाप र सामाजिक जीवनमा सक्रिय सहभागिताका लागि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ भाषिक सिपको विकास गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ।

साथै दैनिक समस्या समाधानका लागि उपयुक्त ज्ञान र सिपको विकास गर्ने, एकता सौहार्दता, शान्ति, सांस्कृतिक, विविधता र महत्त्व बोध इतिहास, भूगोल, अर्थशास्त्र र वातावरणसँग परिचित गराउने, प्राविधिक र व्यावसायिक सिप विकास गर्ने र श्रमप्रति सम्मान गर्न सिकाउने आयआर्जन गरेर आत्म निर्भर र जीवन निर्वाह गर्न सक्ने बन्ने, व्यावसायिक सिप र क्षमताको विकास गर्ने, मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, र लोकतान्त्रिक मर्मका भावना अनुसारको आचरण र अभ्यास गर्ने, लैङ्गिक, शारीरिक, सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, जातिगत तथा सांस्कृतिक विविधताका दृष्टिले छुवाछुत, भेदभाव जस्ता कु-संस्कार मुक्त समावेशी समाज निर्माणमा सक्रिय रहने र रचनात्मक सिपको विकास गर्ने तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय चुनौतीहरूको

सामना गर्न सक्ने, स्वतन्त्रता समालोचनात्मक सोच र विश्लेषणात्मक सिपको विकास गर्ने तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने क्षमता आर्जन गर्ने उद्देश्यहरू पनि राखिएको देखिन्छ ।

उपर्युक्त उद्देश्यहरू सम्पूर्ण विषय शिक्षणबाट प्राप्त हुने उद्देश्यहरू हुन् । यी सबै उद्देश्यहरूलाई मात्र दृष्टि पुऱ्याउँदा तहगत उद्देश्यका रूपमा साधारण उद्देश्यहरू रहेका देखिन्छन् । नेपाली भाषा शिक्षणका तहगत वा साधारण उद्देश्यहरू क्रमबद्ध रूपमा १७ वटा बुँदामा समावेश गरिएका छन् ।

४.२ साधारण उद्देश्यहरू

यहाँ राष्ट्रिय र तहगत उद्देश्यको सापेक्षतामा तय गरिएका माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा साधारण उद्देश्यहरूलाई सरसर्ती हेर्दा १७ वटा साधारण उद्देश्यहरूमध्ये सुरुका दुई उद्देश्यहरू बोलाइ सिपसँग, त्यसपछिका तिन उद्देश्यहरू पढाइ सिपसँग र त्यसपछिका तिन उद्देश्यहरू लेखाइ सिपसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । पछिल्ला दुई उद्देश्य पढाइ सिपसँग बाह्रौं, तेह्रौं, चौधौं र पन्ध्रौं उद्देश्य बोलाइ र लेखाइका एकीकृत अपेक्षासँग, चौधौं उद्देश्य केही हदसम्म पढाइ अपेक्षासँग पनि, पाँचौं उद्देश्य बोलाइ र सुनाइ सिपका संयुक्त अपेक्षासँग, छैटौं उद्देश्य सस्वर पढाइका सम्पादनीय पक्षसँग र बाह्रौं, चौधौं र पन्ध्रौं उद्देश्य अभिव्यक्ति सिपको सम्पादनीय पक्षसँग पनि सम्बन्धित देखिन्छन् (पा.वि.के. २०६४) ।

यस पाठ्यक्रमको दोस्रो साधारण उद्देश्य “सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट व्यक्त भएका विषयवस्तु र घटनालाई सुनेर बुझ्नु” अमापनीय देखिन्छ । “सुनेर बुझ्नेको सट्टा बुझ्ने गरी सुन्नु” भएको भए उपयुक्त हुन्थ्यो । सत्रौं उद्देश्य पनि मानपनीय दृष्टिले सीमाङ्कन गर्न कठिन नै देखिन्छ । यसरी साधारण उद्देश्यहरूमा कुनै अमापनीय देखिए पनि समग्रमा साधारण उद्देश्यहरू यसअघिका पाठ्यक्रममा भन्दा सुधारिएका एवम् परिष्कार गरिएका देखिन्छन् ।

४.३ विशिष्ट उद्देश्यहरू

वर्तमान माध्यमिक पाठ्यक्रमको अध्ययन गर्दा माध्यमिक तहका विशिष्ट उद्देश्यहरूलाई कक्षागत रूपमा राखिएको देखिन्छ । विशिष्ट उद्देश्य (कक्षा ९) र विशिष्ट उद्देश्य (कक्षा १०) गरी दुई शीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । कक्षा ९ का विशिष्ट उद्देश्यहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सुनाइ र बोलाइ सिपका उद्देश्यहरूलाई एक ठाउँमा अनि पढाइ र लेखाइ सिपका उद्देश्यहरूलाई बेग्लाबेग्लै रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ ।

यस अनुसार सुनाइ र बोलाइका आठ, पढाइका छ र लेखाइका नौ गरी जम्मा तेइस वटा विशिष्ट उद्देश्यहरू तय गरिएका देखिन्छन् । सुनाइ र बोलाइका उद्देश्यहरू दोस्रो, छैटौं र सातौं

वाहेक अरु पूर्ण रुपमा एकीकृत किसिमका देखिन्छन् । दोस्रो छैटौं र सातौं उद्देश्य भने बोलाइ सिपसँग बढी आकर्षित देखिन्छन् । भाषेत्तर पक्षको ख्याल गरी विभिन्न प्रकारका अभिव्यक्ति सुनेर सोही अनुसार मौखिक रुपमा व्यक्त गर्न, शब्दको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न, देखे सुने वा पढेका विषयवस्तु, वातावरण र घटनाका बारेमा सिलसिला मिलाई व्यक्त गर्न, विभिन्न प्रकारका मौखिक अभिव्यक्ति सुनेर आफ्नो विचार व्यक्त गर्न, कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद वक्तृता, छलफल आदिमा सक्रिय सहभागिता दर्शाउन, भन्न चाहेका कुरा शिष्ट र उपयुक्त शैलीमा अभिव्यक्ति दिन, सन्दर्भ अनुसार उखान टुक्काको प्रयोग गरी बोल्न तथा मौखिक रुपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी मुख्य मुख्य कुरा आफ्ना शब्दमा भन्न जस्ता उद्देश्यहरु धेरै हदसम्म विशिष्टीकृत किसिमका देखिन्छन् र स्पष्ट पनि छन् । यसका साथै सुनाइ बोलाइका साधारण उद्देश्य पुरा गर्ने ध्येयमा नै विशिष्ट उद्देश्यहरु केन्द्रित देखिन्छन् र मापनीय वा व्यवहार प्रदर्शनीय पनि छन् । कक्षा ९ मै पढाइ सिपका ६ वटा उद्देश्यहरु छन् । गति, यति र लय मिलाई लिखित सामग्री शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न, लिखित सामग्री मौन वाचन गरी पढाइको गति विकास गर्न, मुख्य मुख्य कुराहरु बुझ्ने गरी विभिन्न विषयवस्तुहरु पढ्न, विभिन्न पाठ र तिनका विशिष्ट अंश व्याख्या वा सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्न सक्ने गरी पढ्न, विभिन्न विषयवस्तु पढी शब्द भण्डार बृद्धि गर्न तथा विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्री पढ्न जस्ता उद्देश्यहरु रहेका देखिन्छन् । यी उद्देश्यहरु व्यवहार प्रदर्शनीय, मापनीय, स्पष्ट, छरिता र व्यावहारिक पनि देखिन्छन् र धेरै हदसम्म विशिष्टीकृत खालका पनि देखिन्छन् । तर सबै साधारण उद्देश्यका अपेक्षाहरुलाई विशिष्टीकृत गर्न भने सकिएको छैन, जस्तै: नेपाली शब्दकोशको प्रयोग गर्न तथा कथा कविता निबन्ध आदि साहित्यिक रचना रुचि लिई पढ्न भन्ने उद्देश्यका विशिष्टीकृत उद्देश्यहरु निर्धारित गरिएका देखिँदैनन् र सस्वर पढाइका कतिपय अत्यावश्यक भाषेत्तर पक्षहरु पनि प्रदर्शित हुन सकेका देखिँदैनन् ।

कक्षा ९ मा लेखाइ सिपका लागि जम्मा ९ वटा विशिष्ट उद्देश्य तय गरिएका देखिन्छन् । उद्देश्यहरु धेरै हदसम्म छरिता, व्यवहार प्रदर्शनीय मापनीय किसिमकै देखिन्छन् । तर , कतिपय उद्देश्यहरुमा स्पष्टता, विशिष्टता र पूर्णताको अभाव देखिन्छ र केही बढी महत्त्वाकाङ्क्षी पनि देखिन्छन्, जस्तै: “विभिन्न विषयमा स-साना अनुच्छेद लेख्न” भन्ने उद्देश्यको सीमा अस्पष्ट छ । बुँदा टिपोट गर्न उद्देश्य बढ्ता महत्त्वाकाङ्क्षी देखिन्छ अनि निर्देशित रचना प्रसङ्गहरु पनि उल्लेख गरिएको देखिँदैन ।

कक्षा १० का विशिष्ट उद्देश्यहरु पनि सुनाइ र बोलाइ तथा पढाइका सिपका लागि कक्षा ९ का जस्तै क्रमशः ८ र ६ सङ्ख्यामा देखिन्छन् तर लेखाइ सिपका लागि भने एउटा उद्देश्य थप गरी १० बनाइएको पाइन्छ । कक्षा ९ मा भन्दा “सुनाइ र बोलाइ सिपमा सन्दर्भ अनुसार अभिव्यक्ति सुनेर मौखिक रुपमा व्यक्त गर्न” भन्ने उद्देश्य नं.१ मा र वक्तृत्व र छलफलको सङ्घ

“मनोवाद र वादविवादमा सक्रिय सहभागिता दर्शाउन” भन्ने उद्देश्य नं.५ मा हेरफेर गरिएको देखिन्छ। उद्देश्य नं.७ र ८ को क्रम उल्टोपाल्टो गरेर राखिएको देखिन्छ। पढाइ सिपका लागि कक्षा ९ को उद्देश्य नं.३ लाई मुख्य मुख्य कुराहरू बुझ्ने गरी विभिन्न विषयको प्रकृति अनुसार पढ्न भनेर स्तरीकृत गरिको देखिन्छ (पा.वि.के., २०६४)। लेखाइ सिपमा कक्षा ९ को पहिलो उद्देश्यलाई टुक्र्याएर दुई वटा बनाइएको देखिन्छ। त्यसमा लेखेको कुरा सच्याउन भन्ने थप अपेक्षा राखेको पाइन्छ। अन्य सबै कुराहरू सामान्य वचन र क्रममा हेरफेर भए पनि प्रायः हुबहु राखिएको देखिन्छ। कक्षा ९ का विशिष्ट उद्देश्यमा जुन पक्षहरूको अपूर्णता, अधुरोपन र महत्त्वाकाङ्क्षी स्वभाव देखिन्छ। त्यस्तै स्थिति कक्षा १० का विशिष्ट उद्देश्यहरूमा पनि देखिन्छ।

वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा राखिएका विशिष्ट उद्देश्यहरूलाई हेर्दा सुनाइ र बोलाइ सिपलाई एक ठाउँमा र पढाइ र लेखाइ सिपलाई छुट्टा छुट्टै राखेर उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ। यसो गर्दा पढाइ र लेखाइलाई भन्दा सुनाइ र बोलाइलाई कम महत्त्व दिएको जस्तो लाग्छ। त्यसैले चार वटै उद्देश्यहरूलाई अलग-अलग राख्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ।

पाठ्यक्रमको दस्तावेज अध्ययन गर्दा कतिपय उद्देश्यहरू महत्त्वाकाङ्क्षी देखिन्छन्। कतिपय उद्देश्यको सीमाङ्कन गर्न कठिन देखिन्छन्। कतिपय साधारण उद्देश्यहरू विशिष्ट उद्देश्यले प्रतिनिधित्व गर्न कठिन भएको देखिन्छ। कतिपय साधारण उद्देश्यमा रहेको अपूर्णता विशिष्ट उद्देश्यहरूमा पनि दोहोरिएको अनुभव भए तापनि अन्य कुराहरू भने प्रभावकारी नै छन्। साधारण र विशिष्ट उद्देश्यबिच उच्च सम्बन्ध छ। यसबाहेक वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विशिष्ट उद्देश्यमा दृष्टिबिहीन, सुस्त श्रवण, सुस्त मनस्थिति र शारीरिक अपाङ्गताका कारणले सुन्न, बोल्न र देख्न नसक्ने विद्यार्थीका लागि उपयुक्त ढाँचामा शिक्षण क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको व्यवस्था गरेर उद्देश्य प्राप्त गर्नु पर्ने सङ्केत थप विशेषताका रूपमा दिइएको देखिन्छ। उक्त कुरालाई पनि साधारण र विशिष्ट उद्देश्यका बुँदाहरूमै समावेश गरेका भए राम्रो हुन्थ्यो। साथै शिक्षण विधिमा पनि स्पष्ट खुलाइएको भए राम्रो हुन्थ्यो। पाठ्यक्रमका उद्देश्यमा हुनु पर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण गुण भनेको क्षेत्रगत प्रतिनिधित्व पनि हो। यस विश्लेषणका आधारमा पाठ्यक्रमका उद्देश्यको क्षेत्रगत प्रतिनिधित्वको अवस्था राम्रो रहेको देखिन्छ।

५. विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम

पाठ्यक्रमको उद्देश्य खण्डमा निर्देशित अपेक्षा वा उपलब्धि क्षेत्रका मर्म र सीमामा बाँधिँएर पाठ्यवस्तुहरू छनोट गरी क्रमबद्ध रूपमा सूचीकृत गरेर यस खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ। पाठ्यवस्तु छनोट र स्तरणका उपयुक्त प्रक्रियालाई आत्मासात गरेर उद्देश्य अनुरूपका

विषयवस्तु छनोट गरेर यस खण्डमा राखिएको हुन्छ। उद्देश्य पुरा गर्ने किसिमका विषयवस्तुहरू छनोट गरी मनोवैज्ञानिक अनुक्रममा सङ्गठित गरी प्रस्तुति दिइएको हुनु पर्दछ। विद्यार्थीका रुचि, स्तर, आवश्यकता पृष्ठभूमि, क्षमता आदि हरेक पक्ष तथा शिक्षणीय समय अवधिसमेतको गहनविश्लेषण र परिपालन गरेर भाषाका असिमित स्रोत र क्षेत्रहरूबाट उपयुक्त विषयवस्तु चयन गर्नु जटिल कार्य भएकाले गहन रूपले सोच विचार गरिनु पर्दछ।

यसै गरी उक्त छनोट भएका विषयवस्तुलाई सुसिक्क्य हुने गरी सरलदेखि जटिल, मूर्तबाट अमूर्त आदि सिकाइ सिद्धान्त तथा शिक्षणका सूत्रलाई अवलम्बन गरी प्रस्तुत गरिनु पर्दछ। पाठ्यवस्तुहरू सिपगत दृष्टिले कुनै कम महत्त्वपूर्ण र कुनै बढी महत्त्वपूर्ण हुन सक्छन्। त्यसैले सम्बन्धित सिपका लागि सम्बन्धित क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण हुने पाठ्यवस्तु वा विषयवस्तुहरूलाई ग्राह्यता दिएर सन्तुलित एवम् सङ्गठितढङ्गले प्रस्तुत गरिनु पर्दछ। पाठ्यवस्तुको प्रस्तुतिका सँगसँगै तिनका भाषिक अपेक्षा शिक्षणीय समयभार, महत्त्वगत अङ्गभार आदि कुराहरूको विस्तृत विवरण दिइनु आवश्यक हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०)। पाठ्यवस्तु छनोट गर्दा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञानसँग जोडेर स्थानीय आवश्यकता र परिवेश अनुकूल छनोट गर्नु पर्ने कुरालाई पनि भुल्नु हुँदैन। केन्द्रीय पाठ्यक्रमभन्दा स्थानीय पाठ्यक्रम नै बढी उपलब्धिमूलक हुन सक्ने कुरालाई पनि विर्सनु हुँदैन। पाठ्यवस्तु खण्ड ज्ञान र सूचनाको पोको मात्र बनाउनुभन्दा व्यावहारिक पक्षसँग जोड्नु पर्दछ। उद्देश्यपरक विषयवस्तु बनाउनु पर्दछ र त्यसलाई चक्रीय ढङ्गले प्रस्तुति दिइनु भाषा पाठ्यक्रमको अपेक्षा अनुरूप हुन्छ। भाषा सिपमूलक विषय भएकाले पाठ्यवस्तुको आवृत्तिमूलक रखाइले सिप विकास एवम् परिष्कार हुँदै जान्छ। नत्र सिकाइ विर्सने स्थिति रहन्छ।

वर्तमान नेपाली पाठ्यक्रममा विषयवस्तु र त्यसको विवरणलाई विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका भनेर प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। विषयवस्तुलाई कक्षा ९ र १० का छुट्टा छुट्टै खाकामा देखिने गरी प्रस्तुत गरिएको छ। उक्त तालिकामा पाठ्यवस्तुलाई नौ वटा पाठ्यवस्तुमा समेटिएको देखिन्छ। नौ वटा विधाहरू क्रमशः कथा, कविता, जीवनी, प्रबन्ध, रूपक, चिठी, दैनिकी, भाषातत्त्व/व्याकरण र शब्द भण्डार छन्। कथा, विधा अन्तर्गत कक्षा ९ मा लोककथा, ऐतिहासिक कथा र बाल मनोवैज्ञानिक कथाका तिन वटा पाठ र कक्षा १० मा पौराणिक कथा, सामाजिक कथा र मनोवैज्ञानिक कथाका तिनवटा पाठ समावेश गरिएको देखिन्छ। यसैगरी कविता विधा अन्तर्गत कक्षा ९ मा नीतिप्रधान वा संस्कृति प्रधान १ र प्रकृति प्रधान वा समाज प्रधान २ गरी जम्मा तिन वटा पाठ र कक्षा १० मा पनि सोही अनुसारकै ३ वटा पाठ समावेश गर्न निर्देशन दिइएको छ। जीवनी विधा अन्तर्गत राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जीवनी पर्ने गरी कक्षा ९ मा ऐतिहासिक प्रेरक व्यक्तित्व, विचारक र आविष्कारकका एक एक पाठ पर्ने गरी ४ पाठ कक्षा १० का लागि साहित्यिक वा कला सम्बन्धी १, राजनीतिक र प्रेरक व्यक्तित्व १ र विचारपरक १ गरी जम्मा ३ वटा पाठ निर्धारण गरिएको पाइन्छ।

निबन्ध विधाअन्तर्गत वस्तुपरक र आत्मपरक दुवै खालका निबन्ध पर्ने गरी कक्षा ९ मा सामाजिक निबन्ध १ र प्राविधिक वा व्यावसायिक निबन्ध गरी जम्मा २ वटा पाठ निर्धारण गरिएको देखिन्छ। रूपक विधामा कक्षा ९ मा वक्तृता र संवादका १/१ पाठ पर्ने गरी दुई र कक्षा १० मा मनोवाद, वादविवाद र एकाङ्कीका १/१ पाठ पर्ने गरी जम्मा ३ वटा पाठ निर्धारण गरिएको देखिन्छ। चिठी विधाअन्तर्गत एउटा घरायसी र एउटा कार्यालयीय निवेदन गरी २ वटा पाठ तथा कक्षा १० मा व्यापारिक चिठीको एउटा मात्र पाठ निर्धारण गरिएको देखिन्छ। दुवै कक्षाका लागि निमन्त्रणा र शुभ कामना पत्रहरूलाई अभ्यासमा मात्र समेट्नेगरी तोकिएको देखिन्छ, (पा.वि.के., २०६४)। यसरी विधागत हिसाबले कक्षा ९ मा १७ वटा र कक्षा १० मा १६ वटा पाठ पर्ने व्यवस्था मिलाइएको देखिन्छ।

भाषा तत्त्व/व्याकरण विधा अन्तर्गत कक्षा ९ र १० दुवैमा ९/९ वटा क्षेत्र निर्धारण गरि एका छन्। यसमा पहिचान र प्रयोग पक्षलाई जोड दिई पाठ्यवस्तुको रूप निर्धारण गरिएको देखिन्छ। यस शब्द वर्गको पहिचान र प्रयोग पक्षलाई कक्षा ९ र १० दुवैमा समान ढङ्गले वितरण गरिएको देखिन्छ। ती हुन् : नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद र अव्यय।

अव्यय अन्तर्गत क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मायादिबोधक भनेर पनि छुट्याइएको छ। दोस्रो क्षेत्रका रूपमा कक्षा ९ का लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरको पद सङ्गति तथा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्यको पहिचान गराउने गरी वाच्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ भने कक्षा १० मा वाच्य परिवर्तनलाई मात्र प्रयोगका रूपमा राखिएको देखिन्छ। तेस्रो क्षेत्रका रूपमा कक्षा ९ मा वर्तमान, भूत र भविष्यत् कालको प्रयोग पहिचान र कक्षा १० मा धातु अर्थात् सामान्य धातु, नामधातु, प्रेरणार्थकधातु र धातु रूपावलीको प्रयोग पहिचानलाई पाठ्यवस्तुका रूपमा राखिएको देखिन्छ। चौथो क्षेत्रका रूपमा कक्षा ९ मा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल र पक्षका आधारमा वाक्य परिवर्तनलाई समावेश गरिएको छ।

भाषा तत्त्व/व्याकरण अन्तर्गत पाँचौं नम्बरमा कक्षा ९ र १० मा भावलाई राखिएको छ। यस अन्तर्गत कक्षा ९ मा आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ भाव अनि कक्षा १० मा भावका आधारमा, प्रेरणार्थक र करण/अकरणका आधारमा वाक्य परिवर्तनलाई समेटिएको छ। छैटौं क्षेत्रका रूपमा कक्षा ९ मा कारक र विभक्ति राखी करकका प्रकार, विभक्तिको प्रयोग तथा विभक्ति नियम (सरल र तिर्यक्) प्रस्तुत गरिएका छन्। भने कक्षा १० मा कारक र विभक्तिको पहिचान र प्रयोग भनेर प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। सातौं क्षेत्रका रूपमा सरल संयुक्त र मिश्रवाक्य सम्बन्धी वाक्यका संरचनागत प्रकारलाई कक्षा ९ मा राखिएको पाइन्छ भने कक्षा १० मा वाक्यका प्रकारको पहिचान र प्रयोग तथा वाक्य संश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ। आठौं क्षेत्रका रूपमा कक्षा ९ र १० दुवै कक्षामा शब्द निर्माण राखिएको छ। कक्षा ९ मा उपसर्ग, कृदन्त, तद्धितान्त र समस्त व्युत्पन्न शब्दहरू तथा कक्षा १० मा मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्दको पहिचान र प्रयोगलाई

समेटिएको देखिन्छ। नवौं क्षेत्रका रूपमा वर्णविन्यास (हिज्जे) भनेर कक्षा ९ मा र वर्ण विन्यासको प्रयोग भनेर कक्षा १० मा राखिएको छ। अनि कक्षा ९ र १० दुवै कक्षामा समान ढङ्गले लेख्य चिन्ह पूर्ण विराम, अर्धविराम, प्रश्न चिन्ह, अल्पविराम, उद्गार चिन्ह, योजक चिन्ह, कोष्ठ चिन्ह, उद्धरण चिन्ह, निर्देशन चिन्ह, ह्रस्वदीर्घ, पदयोग तथा पदवियोग, व/व, श/ष/स, ड/ञ/ण/न / म, शिरविन्दु/चन्द्रविन्दु आदि समेटिएको देखिन्छ।

यसैगरी वर्तमान माध्यमिक तहको पाठ्यक्रममा विधाको क्षेत्र र क्रमअन्तर्गत नवौं विधाका रूपमा शब्द भण्डारलाई राखिएको पाइन्छ। अनि कक्षा ९ र १० दुवैमा पर्यायवाची, अनेकार्थी, अनुकरणात्मक, विपरीतार्थी, श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्दहरू राखिएको देखिन्छ भने सिङ्गो शब्द, लघुतावाची शब्द, सङ्क्षिप्त शब्द र समूहवाचक शब्दलाई कक्षा ९ मा मात्र र पारिभाषिक/प्राविधिक शब्दलाई कक्षा १० मा मात्र राखिएको देखिन्छ। यसैगरी उखान टुक्कालाई कक्षा ९ र १० दुवैमा शब्द भण्डारअन्तर्गत नै पाठ्यवस्तु क्षेत्रका रूपमा राखिएको देखिन्छ।

पाठ्यक्रमका उद्देश्य पुरा गराउनका लागि प्रदान गरिने ज्ञान, सिप र धारणाको रूपरेखालाई विषयवस्तु भनिन्छ। यस्तो विषयवस्तु रोचक एवम् मनोरञ्जनात्मक हुँदा त्यसले विद्यार्थीको ध्यान आकर्षण गर्न सक्छ र सिकाइका लागि प्रेरणा र लागत पनि मिल्दछ। उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा मा.वि.तहको नेपाली विषयको पाठ्यक्रममा राखिएका विषयवस्तुको रोचकता सामान्य वा मध्यम स्तरको रहेको छ भन्न सकिन्छ।

विषयवस्तुको छनौटमा समावेश हुनु पर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण विशेषता विषयवस्तुको क्रमबद्धता पनि पर्दछ। सिकने सिकाउने विषयवस्तु सरलदेखि जटिल, सामान्यबाट विशिष्ट, ज्ञातबाट अज्ञात, मूर्तबाट अमूर्त आदिको क्रममा हुनु पर्दछ। यस्तो हुँदा मात्र सिकाइ सरल एवम् सहज हुन्छ।

मा.वि.तहको नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले समेटेका विषयवस्तुको क्रमबद्धताको अवस्था सामान्य वा औसत रहेको देखिन्छ।

पाठ्यक्रमका विषयवस्तुमा हुनु पर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण गुण भनेको विषयवस्तु उद्देश्य अनुरूप सुहाउँदा छान् वा छैनन् भन्ने पनि हो। विषयवस्तु उद्देश्य अनुरूप हुँदा मात्र पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका ज्ञान, सिप र धारणा विद्यार्थीको व्यवहारमा लागु हुन सक्दछ।

पाठ्यवस्तुको स्तरण कुन ढाँचामा (रेखीय/चक्रीय) गर्ने, कुन विषयवस्तुलाई कुन प्रक्रियामा रेखीय/चक्रीय स्तरण गर्ने वा पाठगत /पाठ्यवस्तुगत स्तरण प्रक्रिया के कस्तो हुने भन्ने कुराको कुनै पनि भ्रूलक पाइँदैन। त्यसैले पाठ्यवस्तु र त्यसको विवरण स्तम्भ कमजोर देखिन्छ। व्याकरण शब्दभण्डारका क्षेत्रमा थप जानकारी भए पनि शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया निर्देशित भए पनि जुन किसिमको तालिकीकरण र प्रस्तुति दिइएको छ। त्यो सैद्धान्तिकतर्फ नै भुकेको देखिन्छ। फेरि लेख्य चिह्नलाई वर्णविन्यास भित्रै समेट्नु अनि वर्णविन्यासलाई व्याकरण भित्रै

समावेश गर्नु त्यति युक्तिसङ्गत देखिंदैन र वर्णविन्यासलाई छुट्टै विधाका रूपमा राखेर प्रस्तुत गरेका भए राम्रो हुन्थ्यो ।

विषयवस्तुका सम्बन्धमा व्यवहारतः कविता विधा कठिन लाग्ने, तत्सम शब्दले गर्दा बुझ्न कठिन हुने, स्वाभाविक पनि हो । जस्तै : कक्षा ९ को सत्य सन्देश कविता बुझ्न कठिन देखिन्छ । काम खोज्दै जाँदा मनोवाद र घरको माया एकाइकीको विषयवस्तु उस्तै देखिन्छ । यहाँ विदेश मात्र नभई स्वदेशभित्र काम खोज्दा हुने पीडा पनि समावेश गर्नु उचित छ । विषयवस्तु नयाँभन्दा पुरानै शैलीमा छ युग अनुसार हुन सकेको छैन । काम लाग्ने र कठिन व्याकरणहरू पाठको अन्त्यमा हुनाले प्राय समय नपुगेर छुट्टे सम्भावना देखिन्छ । अतःयी कुरा पाठ्यक्रमले स्पष्ट निर्देशित नगरेकाले व्यावहारिक हुन नसकेको देखिन्छ । यसैगरी तमसुक, भरपाई, बैक भौचर, जग्गाका नाप सम्बन्धी धारणा भएका व्यावहारिक सामग्री पनि भए उपयुक्त हुन्थ्यो । साथै बाल अधिकार, लैङ्गिक समानता सांस्कृतिक विविधता जस्ता कुरामा पनि जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।

६. शिक्षण प्रक्रिया

उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको संयुक्त नाम नै पाठ्यक्रम हो भने शिक्षण प्रक्रिया पाठ्यक्रमको एउटा महत्त्वपूर्ण तत्व हो । शिक्षण प्रक्रियाविना पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सकिंदैन । शिक्षण प्रक्रिया, शिक्षण विधि, प्रविधि, शिक्षण सामग्री र शिक्षण क्रियाकलापको समग्र नाम नै शिक्षण क्रियाकलाप नै हो । उद्देश्यहरू जतिसुकै आकर्षण र प्रभावकारी भए पनि, अनि भाषिक पाठ्यवस्तु र जतिसुकै उपयुक्त र व्यवस्थित स्तरण भए पनि शिक्षण प्रक्रियामा व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी निर्देशित हुन सकेन भने ती कुराहरू निरर्थक र निर्जीव जस्तै हुन्छन् । अतः भाषा पाठ्यक्रममा के कस्ता विषयवस्तुलाई उद्देश्य अनुरूप शिक्षण गर्नका लागि के कस्ता विधि र प्रविधिहरूको खाँचो पर्दछ, यी विधि प्रविधि अपनाउँदा के कस्ता उद्देश्य तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीको सहयोग लिन सकिन्छ तथा के कति भाषिक सामग्रीको उपयोग गर्दा शिक्षण प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुराको पर्याप्त सूचना यस खण्डमा दिइनु पर्दछ ।

यसैगरी शिक्षक र विद्यार्थीका क्रियाकलापहरू के कस्ता हुने भन्ने खालका व्यावहारिक एवम् वैज्ञानिक निर्देशनहरू प्रस्तुत गरिएको हुनु पर्दछ । यी निर्देशनहरू भएका पाठ्यक्रम उपलब्ध नहुने र पाठ्य पुस्तकहरूलाई नै पाठ्यक्रम ठानेर शिक्षण अगाडि बढाउनु पर्ने अवस्थामा पनि मार्ग दर्शन होस् भन्ने आशय राखिनु पर्दछ । शिक्षकलाई शिक्षण विधि प्रविधिको ज्ञान नै नभएर हचुवाका भरमा काम चलाइ रहेका हुन सक्छन् । शिक्षण विधि विद्यार्थीका रुचि स्तर अनुकूल नहुनाले विद्यार्थी सहभागितामा ह्रास आएको हुन सक्छ । विद्यार्थीका सिर्जनशीलता मौलिकता माथि कुठाराघात पुग्न सक्छ । अधिनायकवादी तथा दबाव दिएर शिक्षण गर्ने, भाषण मात्र गर्ने, एकोहोरो उपदेश दिएर नथाक्ने शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूलाई लाभभन्दा जीवन नै बर्बाद

गरिरहेका हुन सक्छन् । सान्दर्भिक ज्ञान सिप प्रदान गर्नु भन्दा अप्रचलित एवम् पुरानो ज्ञान बोकेर असल शिक्षकको फूर्ती लगाउने शिक्षकहरूलाई सही दिशा प्रदान गर्न त शिक्षण विधिको ज्ञान भनै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । शिक्षक विद्यार्थीबिच दोहोरो सञ्चारमा विश्वास गरिनु पर्दछ । आदेश दिने मात्र नभई विद्यार्थीबाट ज्ञान लिने काम पनि सिक्नु पर्दछ । विद्यार्थीका ज्ञानमा कति ज्ञान थप्ने र कसरी थप गर्ने भन्ने सिप कला शिक्षकमा हुनुपर्दछ । विद्यार्थीलाई कमैया ठान्ने शिक्षकले विद्यार्थीका भावना अनुकूल शिक्षण गर्न सक्दैनन् । शिक्षण सामग्री हेर्ने, पढ्ने, अनुभव गर्ने खालका भए सहज हुन्छ । जसबाट शिक्षण फलदायी हुन्छ ।

वर्तमान माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा महत्त्वपूर्ण अङ्कका रूपमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । यसमा सर्वप्रथम भाषिक सिप शिक्षणमा विभिन्न विधागत पाठहरूको उपयोग किन र कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रष्ट पारिएको देखिन्छ । त्यसपछि, क्रमशः कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, रूपक, पत्र, व्याकरण, हिज्जे र लेख्य चिह्न तथा शब्दभण्डार विधाहरूको शिक्षण प्रयोजन र सम्भाव्य कार्यकलापगत प्रक्रियाहरूको मोटामोटी जानकारी दिइएको पाइन्छ ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी ढङ्गबाट अगाडि बढाउनका लागि त्यसको व्यावहारिकताको जरुरत पर्दछ । व्यावहारिकताको अभावमा विद्यार्थीले बुझेर पढ्नुभन्दा पनि घोकेर पढ्ने बानीको विकास हुन्छ । शिक्षकमा पनि नैराश्यता देखा पर्दछ ।

शिक्षण विधिमा हुनु पर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण विशेषताहरूमध्ये बालमनोविज्ञानको सिद्धान्तमा आधारित हुनुलाई मान्न सकिन्छ । यसैका आधारमा विद्यार्थीलाई सिक्नका लागि रुचि, ध्यान, प्रेरणा, पुनर्बल मिल्दछन् ।

शिक्षण विधिको उपयुक्तता निर्धारित समयमा कोर्स पुरा हुन सक्ने वा नसक्ने भन्ने पक्षसँग पनि सम्बन्धित हुन्छ । वर्तमान मा.वि.तहको नेपाली विषयको पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका शिक्षण विधि समय उपलब्धताका दृष्टिकोणबाट समयमा कोर्स नसकिने समस्या रहेको देखिन्छ । वर्तमान मा.वि.तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा राखिएका शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका लागि छुट्याइएको समय पर्याप्त देखिदैन ।

७. मूल्याङ्कन प्रक्रिया

भाषा पाठ्यक्रमको अर्को महत्त्वपूर्ण अङ्क मूल्याङ्कन प्रक्रियाको समुचित र पर्याप्त निर्देशन पनि हो । पाठ्यक्रम स्वयममा एउटा कार्यक्रम भएकाले यो कत्तिको प्रभावकारी र वा उपलब्धिमूलक हुन सक्थो भन्ने कुराको लेखाजोखा वा मापन गर्ने यावत् प्रक्रियालाई मूल्याङ्कन प्रक्रिया भनिन्छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियाको उपयुक्त निर्देशनविना समग्र पाठ्यक्रमको प्रभावकारिता आँकलन गर्न सकिँदैन र पाठ्यक्रमका कुन पक्षमा कमी कमजोरी भए भनेर कितान गर्न सकिँदैन । कमजोरी पहिचान गर्न नसके पाठ्यक्रमको विभिन्न पक्षमा सुधार परिमार्जन गर्ने

उपर्युक्त सोच बनाउन पनि सकिदैन । भाषा सिपमूलक विषय भएकाले सिक्न अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ । कुनै पनि विषयवस्तुहरूको सिपगत अभ्यास गराइ सकेपछि त्यसको नतिजा के कस्तो भयो अथवा विषयवस्तुहरूमा अपेक्षित भाषिक सिपहरू हासिल हुन सके वा सकेनन्, हासिल भए भने कुन स्तरमा भए, भएनन् भने किन भएनन् भन्ने कुराको निरन्तर जानकारी लिइ रहनु पर्ने हुन्छ । दैनिक कक्षा कार्यहरूमा होस् वा गृहकार्यका रूपमा होस् भाषा शिक्षणमा मूल्याङ्कन अभिन्न अङ्ग भएर गाँसिएको हुन्छ । यसैका आधारमा विद्यार्थीका भाषिक कमी कमजोरी तथा उपलब्धिहरूको लेखाजोखा गरी आवश्यक सुधार वा निर्माणात्मक शिक्षण गर्ने सोच र समझदारीको विकास गर्न सकिन्छ । फेरि औपचारिक ढङ्गले विद्यार्थीको स्तर अनुरूपको वर्ग वा श्रेणी निर्धारण गर्न कक्षा चढाउने तथा योग्यता प्रमाणित गर्न पनि मूल्याङ्कनकै आवश्यकता पर्दछ । भाषा पाठ्यक्रमका समसामयिक परीक्षा (एकाइ, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक, वार्षिक आदि) प्रयोगात्मक परीक्षा, आन्तरिक मूल्याङ्कन, बाह्य मूल्याङ्कन, निर्माणात्मक मूल्याङ्कन, निदानात्मक मूल्याङ्कनका साथै कक्षा कार्य, गृहकार्य र परियोजना कार्यसम्बन्धी आवश्यक विधि र प्रविधिहरूको सूचना दिइएको हुनु पर्दछ । पाठ्यवस्तु र तिनको महत्त्व अनुरूपको मूल्याङ्कनात्मक अङ्क विभाजन, आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कन तथा तिनको अङ्क विभाजन, प्रश्न र प्रश्नको स्वरूप तथा तिनको अङ्क र परीक्षण विधिका साथै मूल्याङ्कनका अन्य साधन (जाँचसूची, श्रेणीमापक आदि) र तिनको उपयोग प्रक्रिया आदि सबैको पर्याप्त एवम् मिहीन सूचना भाषा पाठ्यक्रममा गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

वर्तमान माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा वि.सं. २०२८ को पाठ्यक्रमलाई छोड्दा अन्य पाठ्यक्रममा भन्दा मूल्याङ्कन प्रक्रियाका सम्बन्धमा केही अग्रगामी सोच र निर्देशनहरू दिएको पाइन्छ । मूल्याङ्कन प्रक्रिया कति किसिमका अथवा कुन कुन प्रकारका हुने अनि माध्यमिक तहमा विभिन्न भाषिक सिपगत मूल्याङ्कनको स्वरूप कस्तो हुने भन्ने बारेमा पाठ्यक्रममा स्पष्ट दृष्टिकोण बनाइएको पाइन्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन आन्तरिक मूल्याङ्कनका रूपमा रहने र शिक्षकले सबै प्रकारका अपाङ्ग, साङ्ग सबैलाई उपयुक्त हुने गरी कक्षा कार्य वा कक्षा शिक्षणकै क्रममा आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सुनाइ, बोलाइ, उच्चारण र वाचनजस्ता सिप र पक्षहरू निर्माणात्मक र निरन्तर प्रकृतिको आन्तरिक मूल्याङ्कनमा आधारित हुने कुरा पनि स्पष्ट उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसै गरी माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको समग्र निर्देशनमा कक्षागत शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य योजना कार्य सामुदायिक कार्य सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा आदि मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग गरेर विद्यार्थीको अभिलेख राखी सिकाइ अवस्था यकिन गरेर उपचारात्मक सिकाइबाट सुधार गर्ने पक्षमा जोडा दिइने भनेर निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका बारेमा स्पष्ट पारेको देखिन्छ । प्रथम त्रैमासिक परीक्षामा १०%, दोस्रोमा ३०% र अन्तिम परीक्षाका रूपमा ६०% परीक्षा

सैद्धान्तिक रूपको नै देखिन्छ । सञ्चालन गर्ने र प्राप्ताङ्कहरू जोडेर स्तर निर्धारण गर्ने भनिएको छ । एस.एल.सी. परीक्षामा भने कक्षा १० को पाठ्यांशबाट मात्र सोध्ने प्रावधान छ । उतीर्णाङ्क ३२ हुने पूर्णाङ्क १०० हुने परीक्षा समय ३ घण्टा हुने ७५पूर्णाङ्कका लागि २:१५ घण्टा हुने, विशेष आवश्यकता भएका दृष्टिविहीन जस्ता विद्यार्थीलाई अलग ढङ्गका प्रश्नपत्र बनाई मूल्याङ्कन गर्ने कुरा पनि स्पष्ट पारिएको छ (पा.वि.के, २०६४) ।

भाषिक सिप मूल्याङ्कनका लागि कक्षा ९ र १० का लागि छुट्टा छुट्टै तालिका बनाएर पढाइ र लेखाइ सिपको परीक्षणका लागि परीक्षणीय क्षेत्र, विधा र अङ्गभार देखाइएको हुन्छ । यसमा शब्द भण्डार, वर्णविन्यास, व्याकरण, बोध, सारांश, निर्देशित रचना (दृष्टांश), स्वतन्त्र रचना, व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्या, सङ्क्षिप्त उत्तर र विवेचनात्मक गरी १० क्षेत्रहरू कक्षा ९ का लागि निर्धारित गरिएको पाइन्छ भने कक्षा १० का लागि पनि अरु सबै ९ कक्षाकै जस्तो राखी सारांशका सट्टा बुँदा टिपोट/सारांश बनाइएको देखिन्छ । कक्षा १० मा भने व्याकरणअन्तर्गत वाक्य संश्लेषण थपिएको, बोधअन्तर्गत अदृष्टांश रचना मात्र राखिएको, स्वतन्त्र रचना अन्तर्गत (ख)मा चिठी, मनोवाद, संवाद र वादविवाद राखिएको छ । सङ्क्षिप्त उत्तरअन्तर्गत एकाङ्की समेत थप गरिएको देखिन्छ र अरु सबै कक्षा ९ कै जस्तो राखिएको देखिन्छ ।

अङ्ग विभाजनका दृष्टिले सबभन्दा बढी स्वतन्त्र रचनाका लागि २० (क) १० र (ख) १०), त्यसपछि व्याकरणका लागि १८ त्यसपछि सङ्क्षिप्त उत्तरका लागि १५, त्यसपछि शब्द भण्डारका लागि १२, त्यसपछि विवेचनात्मकका लागि १०, अनि क्रमशः वर्णविन्यासका लागि ५, बोधका लागि ५, सारांश/बुँदा टिपोटका लागि ५, निर्देशित रचनाका लागि ५, व्याख्या/सप्रसङ्ग व्याख्याका लागि ५ अङ्ग दुवै कक्षाका लागि छुट्टयाइएको पाइन्छ । यसबाहेक दुवै कक्षाका द्रष्टव्यमा विवेचनात्मक विश्लेषणात्मक र सिर्जनात्मक क्षमताको परीक्षण गरिने, पाठगत मूल्याङ्कनमा विभिन्न गद्य पद्य विधाका पाठका विषयवस्तु मूल भाव, घटना, सन्देश, पात्र आदिका सम्बन्धमा परीक्षा गरिने, बोधका लागि कक्षा ९ मा दृष्टांश वा अदृष्टांश गद्य पाठबाट पठन बोधक्षमताको परीक्षण गरिने तथा सुनाइ बोलाइ सिपको परीक्षण कक्षागत सिकाइका अङ्गका रूपमा गरिने कुरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । यसो हुँदा हुँदै पनि मूल्याङ्कनका समन्वयमा धेरै अपूर्णताहरू देखा परेका छन् ।

विद्यार्थीको दैनिक सिकाइमा सुधार ल्याउन गराइने कक्षाकार्य/गृहकार्य र त्यसको निरीक्षण, एकाइ परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा आदिलाई सुधारात्मक मूल्याङ्कनको नामले चिन्ने गरिन्छ । शिक्षण सिकाइलाई कक्षा कोठामा प्रभावकारी तुल्याउन यस्तो मूल्याङ्कनको विशेष भूमिका रहन्छ तर यसका सम्बन्धमा पाठ्यक्रम प्राय मौन नै देखिन्छ ।

८. पाठ्यक्रमका परिधीय तत्त्वहरू

भाषा पाठ्यक्रममा उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया/विधि र मूल्याङ्कनलाई मूल तत्त्व मानिए पनि भाषा पाठ्यक्रमलाई पूर्णता दिन अन्य पक्षहरूको पनि संयोजन गरिएको हुनु पर्दछ। भाषा पाठ्यक्रमको सुरुमा राखिने पाठ्यांश शीर्षक र पाठ्यांश परिचय पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ। यसै गरी पश्च सूचनाका रूपमा रहने भाषा पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ पुस्तक खण्ड पनि सहयोगी परिधीय तत्त्वकै रूपमा रहेका हुन्छन्।

८.१ पाठ्यांश शीर्षक

पाठ्यांश शीर्षक पाठ्यक्रमको मूल संरचना/तत्त्व नभए पनि भाषा पाठ्यक्रमको अग्रभागमा रहने शीर्ष सूचना हो। यसले पाठ्यक्रमका बारेमा उपयोगी एवम् आवश्यकीय सूचनाहरू उपलब्ध गराएर पाठ्यक्रमका आपेक्षा पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याइ रहेको हुन्छ। पाठ्यांश शीर्षक पदावलीगत रूपमा रहेको हुन्छ। यो आफैमा स्पष्ट, सटिक र सूचनामूलक हुन्छ। यस खण्डमा पाठ्यांशको नाम, तह, कक्षा, पाठ्यांशको प्रकृति-प्रकार, कोड नं., पूर्णाङ्क, उतीर्णाङ्क कति हो ? वार्षिक, अर्धवार्षिक शिक्षणीय समय, प्रतिहप्ता शिक्षणीय समय कति हो, दैनिक कति पिरि यड पढाउनु पर्ने हो आदि सूचनाहरू पनि प्रदान गर्ने खालको हुनु पर्छ।

वर्तमान नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको यस स्तम्भमा पाठ्यक्रमको शीर्षक नेपाली भनेर एक शब्दमा दिइएको छ। समग्र माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रमकै अनिवार्य विषयहरू भनेर त्यसैभित्र नेपाली पनि राखिएकाले अन्य शब्दहरूको स्पष्टीकरण उपयुक्त नै देखिन्छ तर शीर्षकसँगै अन्वित भएर आउने पाठ्यक्रमका सैद्धान्तिक वा प्रयोगात्मक प्रकृति, पूर्णाङ्क, उतीर्णाङ्क, तथा वार्षिक, साप्ताहिक र दैनिक पाठ्यभार वा समयभार जस्ता शीर्ष सूचनाहरूलाई भने पाठ्यक्रमले बेवास्ता गरेको देखिन्छ। यसरी शीर्ष सूचनाका दृष्टिले पाठ्यक्रम अधुरो अपुरो देखिन्छ।

८.२ पाठ्यांश परिचय

पाठ्यांश परिचय पनि सहयोगी तत्त्व हो। यो खण्ड पाठ्यांश शीर्षक खण्डको लगत्तै पछि रहन्छ। यसमा शीर्ष सूचनाभन्दा अलि विस्तृत सूचना रहेको हुन्छ। आवश्यक ठानिएका एक दुई अनुच्छेदमा उक्त पाठ्यांश कुन तह वा कक्षामा पढ्ने विद्यार्थीका लागि तयार गरिएको हो ? कुन भाषिक पृष्ठभूमि भएका विद्यार्थीले पढ्ने हो ? के कस्ता प्रयोजनका लागि (पहिलो भाषिक, दोस्रो भाषिक, सामान्य प्रयोजन, विशिष्ट प्रयोजन आदि) पढ्ने हो आदि कुराको परिचयात्मक जानकारी गराइएको हुन्छ। यसका साथै पाठ्यांश निर्माणका क्रममा के कस्ता विधि र प्रक्रियाहरू अपनाइएको छ ? के कस्ता कुराहरूलाई के कसरी प्रस्तुत गरिएको छ ? पाठ्यांशका उल्लेख्य विशेषता र सीमाहरू के के हुन ? जस्ता कुराहरूको पनि सङ्क्षिप्त तर पर्याप्त जानकारी दिन सकिन्छ। परिचय स्तम्भबाट पाठ्यक्रमका सीमा र विशेषता ठम्यानुका साथै यसका गन्तव्य

उद्देश्यहरू ठम्याउन सकिन्छ। यस खण्डमा आवश्यक कुराको सूचना दिइनु पर्दछ। अनावश्यक कुराको व्याख्या विश्लेषणले अलमल मात्र बढाउन सक्छ।

प्रस्तुत वर्तमान नेपाली पाठ्यक्रमको पाठ्याश परिचय स्तम्भका रूपमा 'क' परिचय' शीर्षक राखेर नेपाली शिक्षणको अर्थ अभिप्राय आवश्यकता, भूमिका र मूल उद्देश्यका प्रसङ्गहरूलाई सटीक ढङ्गले प्रष्ट पारिएका छ। अनि १० वटा बुँदामा पाठ्यक्रमले जोड दिएका विशेषतालाई क्रमशः प्रकाश पारिएको छ। यी बुँदाहरूमा पाठ्यक्रमलाई समय सापेक्ष उपयोगी र व्यावहारिक बनाउने प्रयास गरिएको, उद्देश्यहरूलाई सिपगत ढाँचामा निर्धारण गरिएको, उपयुक्त पाठ्यवस्तु छनोट र स्तरणमा ख्याल गरिएको विधाको क्षेत्र र क्रम स्पष्ट पारिएको, विशिष्ट उद्देश्यलाई सिप र विधासँग एकीकृत गरी विस्तृतीकरण गरिएको, निम्न माध्यमिक तह पुरा गरेर आउने विद्यार्थीलाई दृष्टिगत गरेर उच्च शिक्षामा प्रवेशको पूर्वाधार निर्माण गर्ने खालका पाठ्यवस्तुहरूको समेत चयन गरिएको छ। भाषिक सिप वृद्धि गर्ने खालका पाठ्यवस्तुहरू वा व्याकरणलाई समावेश गरिएको छ। शिक्षण प्रक्रियाको निर्देशन दिइएको, भाषिक व्यवहार र क्षमता अभिवृद्धि गर्न स्वतन्त्र रचना र शब्दभण्डारजस्ता विषयवस्तु राखिएको अनि भाषाको मूल्याङ्कन प्रभावकारी बनोस् भन्ने दृष्टिले मूल्याङ्कन अङ्गभारको निर्देशन दिइएको जस्ता कुराहरू छन्।

समग्र माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रमको भूमिकामा नै पाठ्यक्रम परिमार्जनका आवश्यकता र सन्दर्भ तथा विविध व्यक्ति सङ्घसंस्था र सरोकारवालाहरूको भूमिका उल्लेख गरी पाठ्यक्रमलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सम्बद्ध सबैबाट रचनात्मक सुझावको अपेक्षा गरिएकाले यस परिचय खण्डमा अन्य कुराहरू उल्लेख गरिएको पाइँदैन। यसरी माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको परिचय स्तम्भ सटीक र प्रभावकारी रूपमै देखिन्छ। तर यसमा पाठ्यक्रम भित्र समावेश गर्न नसकिएका पक्षहरूलाई पनि इमानदारी पूर्वक दर्शाइएको भए अझ राम्रो हुन्थ्यो।

८.३ पाठ्य पुस्तक

यो पनि पाठ्यक्रमको तत्त्व हो। पाठ्यक्रममा यो खण्ड मूल स्तम्भ / तत्त्वहरूपछि पश्च सूचनाका रूपमा रहेको हुन्छ। यसमा पाठ्य पुस्तकहरूको जानकारी रहन्छ। पाठ्यपुस्तक भनेका सम्बन्धित भाषा पाठ्यक्रमको मर्म र अपेक्षा अनुरूप बनाएर तयार गरिएका हुन्छन्। ती पाठ्यक्रमका उद्देश्य र पाठ्यवस्तुका सीमाभित्र बाधिँएर लेखिएका हुन्छन्। पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमका अपेक्षा अनुरूपका, पाठ्यक्रमका उद्देश्य पुरा गर्ने गरी तयार पारिएका हुन्छन्। कुनै तहका लागि एक वा एकभन्दा बढी पनि पाठ्य पुस्तक रहन्छन्। कतिपय स्थानमा पाठ्यक्रमकै पर्यायका रूपमा पाठ्य पुस्तक उपयोग हुने हुनाले ती महत्त्वपूर्ण मानिन्छन्। पाठ्यपुस्तकहरू कुनै तहमा एक वा बढी पनि रहन सक्दछन्। शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न अभ्यास गराउन विद्यार्थीलाई स्वाध्ययन गर्न उपयोगी एवम् पाठ्यक्रमलाई व्यावहारिक रूप प्रदान गर्न अत्यावश्यक पाठ्यपुस्तकको सूचना यस खण्डमा रहन्छ। वास्तवमा शिक्षण सामग्री खण्डमै राख्न सकिने पाठ्यपुस्तकहरूको

नाम लेखको नाम, प्रकाशकको नाम, प्रकाशन वर्ष र संस्करणसमेत खुलाएर स्पष्ट सूचना दिइनु आवश्यक ठानिन्छ। तापनि वर्तमान नेपाली पाठ्यक्रममा रहको यस स्तम्भलाई शिक्षण प्रक्रियाभित्रै शिक्षण सामग्रीका रूपमा पनि स्पष्ट पारिएको छैन। छुट्टै स्तम्भका रूपमा पनि राखिएको छैन। अतः यस स्तम्भको स्पष्ट सूचना दिनु पर्ने देखिन्छ।

८.४ सन्दर्भ पुस्तक

भाषा पाठ्यक्रमको अन्तिम र पश्च सूचनाका रूपमा सन्दर्भ पुस्तकको खण्ड रहेको हुन्छ। पाठ्य पुस्तकजस्तो गहन अध्ययन र अभ्यास गर्नु नपर्ने तर भाषिक बोध र अभिव्यक्ति सिप विकासका लागि सहयोगी भूमिका खेल्ने तथा द्रुत पठन तथा अभ्यासहरूमा उपयोग गर्न सकिने पुस्तक वा पाठ्यसामग्रीहरूलाई सन्दर्भ पुस्तक भन्न सकिन्छ। यस्ता सामग्रीहरूको सहयोगले सम्बन्धित सिप विकास र प्रवर्द्धनमा महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ। अभ्यासात्मक पुस्तक, नमुना सामग्री भएका पुस्तक व्याकरणात्मक अभ्यास भए कम पुस्तक, समीक्षण विवेचन अनुसन्धान सम्बद्धपुस्तक आदि। विभिन्न पुस्तक पुस्तिकाहरूलाई सन्दर्भ पुस्तकका रूपमा लिन सकिन्छ। सन्दर्भ पुस्तकहरू पनि कक्षा र तहहेरि फरक फरक स्तर र ढाँचामा हुन सक्छन्। खास गरी भाषा शिक्षण सिकाइको विस्तृत र व्यापक पृष्ठपोषणका लागि यस्ता सामग्रीहरू महत्त्वपूर्ण मानिन्छन्। त्यसैले पाठ्यक्रममा पाठ्यपुस्तकको जस्तै सन्दर्भ पुस्तकहरूको नाम, लेखकको नाम, प्रकाशकको नाम, प्रकाशन वर्ष र संस्करण आदिको यथेष्ट सूचना दिइनु राम्रो मानिन्छ।

वर्तमान माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रममा यस स्तम्भको सूचना दिइएको पाइँदैन। कुनै एउटा पाठ्य पुस्तक पढाउँदा ज्ञानको दायरा फराकिलो हुँदैन। यस्तो सामग्री अध्ययनवाट विद्यार्थीमा स्वअध्ययन बानी बसाल्न र प्रतिभा विकास गर्न मद्दत पुग्छ। सन्दर्भ सामग्रीको विविधताले शिक्षण सिकाइमा सहयोग पुऱ्याउने कुरामा दुई मत हुँदैन।

९. पाठ्यक्रममा देखिएका चुनौतीहरू

- वर्तमान निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहका नेपाली पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूमा भाषिक सिपहरूमा जोड दिनुलाई नवीनताको प्रमुख विशेषता मान्न सकिन्छ। तर दिइएका पाठ्यक्रमका क्षेत्र र क्रममा विषयवस्तु र शिक्षणको सीमा तथा छनोटका विषयमा सन्तुलन मिलाउन निकै कठिन काम हो।
- अप्रशिक्षित शिक्षकहरूको भुकाव नेपाली भाषा पढाउँदा पनि नियम र परिभाषातिर नै बढी हुन्छ। यसो भएपछि भाषा शिक्षणका दृष्टिले शिक्षार्थीहरूलाई त्यस भाषामा अभ्यास गर्ने मौका प्राप्त हुँदैन। अनि भाषा शिक्षणका नाममा विषयवस्तु शिक्षण मात्र हुने गर्दछ। यसो भएमा पाठ्यक्रम मात्र उपयुक्त भएर पुग्दैन। सबैलाई तालिम दिई दक्ष बनाउनु कठिन काम हो।

- नेपाली मातृभाषा नभएका बहुसङ्ख्यक वा अल्पसङ्ख्यक विद्यार्थीका कक्षामा अभि भनौ अन्य कुनै भाषाभाषी शिक्षार्थीहरूमात्र भएका कक्षामा नेपाली सिकाउने समस्या शिक्षणका दृष्टिले जटिल देखा पर्दछ ।
- व्याकरणको सैद्धान्तिक पक्षलाई विशेष महत्त्व दिने र व्याकरण भनेपछि डराउने दुबै खालका शिक्षकसमेत नेपाली भाषा शिक्षणका क्रममा फेला पर्दछन् । साथै कुनै कक्षामा व्याकरण तत्त्व किन सिकाउने वा सिकाउनुको प्रयोजन के हो र कसरी सिकाउने वा कुन व्याकरण तत्त्व सिकाउँदा के(कस्ता तरिका उपयोगी हुन्छन् भन्नेबारे पनि हाम्रो दृष्टिकोण अस्पष्ट नै छ । प्राय निजी स्कुलहरूको शिक्षाको माध्यम राष्ट्रभाषा नेपाली नभएर विदेशी भाषा अङ्ग्रेजीलाई बनाइएको हुँदा नेपाली कक्षामा बाहेक अन्य कक्षामा अङ्ग्रेजीको नै प्रयोग हुने गर्दछ । उक्त स्थितिमा नेपाली शिक्षण एउटा विषयका रूपमा मात्र सीमित हुन थालेको स्थितिलाई सुधार गर्नु चुनौती देखिन्छ ।
- निजी स्कुलहरूमा नेपालीको पठनपाठन विषयवस्तुको अत्यधिक भारले ग्रस्त रहेको र मूल्याङ्कन परिपाटी पनि सोही कुराप्रति झुकाव राख्ने खालको छ । फलस्वरूप नेपालीको शिक्षण भाषिक सिप एवम् दक्षता हासिल गराउने खालको नभएर विषयवस्तुमुखी र व्याख्यानमुखी बनेको अनुभव हुन्छ । प्रत्येक नेपाली विषय पढाइ हुने कक्षामा निर्धारित घण्टीको ८०(९० प्रतिशत समय शिक्षकले विषयवस्तुको व्याख्यानमा बिताउँछन् भने विद्यार्थीहरूले भाषाका सिपहरूको अभ्यास गर्नमा के कति समय पाउलान सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यसो हुनामा अधिकांश निजी स्कुलहरूको नेतृत्वमा रहेका व्यक्तिहरूको अस्पष्ट दृष्टिकोण जिम्मेवार रहेको देखापर्छ । यसरी नेपाली भाषा शिक्षण निकै चुनौतीपूर्ण अवस्थाबाट गुज्रिरहेको देखिन्छ ।
- व्याकरणका पाठ्यवस्तुहरू कक्षा चारदेखि नै राखिएका पाइन्छन् । कक्षा चारदेखि कक्षा १० सम्म राखिएका उक्त पाठ्यवस्तुहरूमा हाल उपयुक्त स्तरण भएको देखिँदैन । खास कक्षा वा तहका पाठ्यक्रममा व्याकरणका खास पाठ्यवस्तुहरूको गहिराइ तथा विस्तृति के कति हुने हो र माथिल्ला तहमा त्यही पाठ्यवस्तुको के कस्तो आवृत्ति र के कति विस्तार हुने हो, सोको स्पष्ट निर्देशन हुन सकेको छैन । अनि कक्षा चारदेखि कक्षा दससम्म कतिपय पाठ्यवस्तुहरू उतिकै गहिराइ (खास विस्तारविना नै) मा नै आवृत्ति भइ रहने स्थिति देखिएको छ । यसो हुनाको मुख्य कारण नेपाली भाषामा वैज्ञानिक अध्ययनको कमी हुनु पनि हो । जसले गर्दा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माताहरूद्वारा पनि आ-आफ्नो वैयक्तिक ज्ञान र झुकाव अनुसार पाठ्यवस्तुहरूलाई व्यवस्थित गरिनु स्वभाविक छ । त्यसैले विद्यार्थीहरूको पूर्व ज्ञान वा पूर्व अनुभव अनुरूप उपर्युक्त क्रमिकताका साथ पाठ्यवस्तु राखिने काम अभै पनि हुन सकेको छैन ।

१०. निष्कर्ष र सुझावहरू

१०.१ निष्कर्ष

वर्तमान माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका साधारण उद्देश्यहरूमा भाषाका चारवटै सिपलाई समेटिएको देखिन्छ। सुनाइ र बोलाइ सिपलाई एकीकृत गरिएको देखिन्छ। उद्देश्यको स्पष्टता, पर्याप्तता एवम् क्षेत्रगत प्रतिनिधित्वको अवस्था उपयुक्त नै देखिन्छ। पाठ्यक्रमका विषयवस्तुका सम्बन्धमा क्षेत्र र क्रम अनुरूप, समय र अङ्कभार उल्लेख नभएको, कुन विधा कति गहिराइमा प्रस्तुत गर्ने भन्ने स्पष्ट नभएको, पाठ र व्याकरणको सम्बन्धको स्थिति कमजोर रहेको देखिन्छ। रेखीय/चक्रीय कुन रूपमा स्तरण गर्ने भन्ने निर्देशन पाठ्यक्रमले दिन सकेका देखिदैन। पाठको रोचकता, क्रमबद्धता र लम्बीय समन्वय उपयुक्त रहेको पाइन्छ। शिक्षण प्रकृतिका सम्बन्धमा मिहिन सूचना देखिदैन। मूल्याङ्कनको स्थितिलाई केलाउँदा मौखिक सिप परीक्षणलाई स्थान नदिइएको देखिन्छ। तर द्रष्टव्य अन्तर्गत दिइएका थप सूचनाहरू चाहिँ उपयोगी देखिन्छन्।

१०.२ सुझावहरू

- पाठ्यक्रमको पाठ्यांश शीर्षक स्तम्भमा कोड नम्बर, उत्तीर्णाङ्क, पाठ्यक्रमको प्रकृति (सैद्धान्तिक/प्रायोगिक) दैनिक/साप्ताहिक/वार्षिक पाठ्यभार उल्लेख नभएकाले उक्त कमी कमजोरीमा सम्बन्धित पक्षको ध्यान पुग्नु पर्ने देखिन्छ। पाठ्यांश परिचय खण्ड पर्याप्त नै छ तर यस खण्डमा कति कक्षा पास गरेका कुन तहका पहिलो, दोस्रो वा विदेशी भाषी कस्ता विद्यार्थीका लागि हो भन्ने कुरा स्पष्ट गरिएको भए अझ उपयुक्त हुन्थ्यो।
- साधारण उद्देश्यको उद्देश्य नं.२ “सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट व्यक्त भएका विषयवस्तु र घटनालाई सुनेर बुझ्नु” र उद्देश्य नं. १७ “विभिन्न विषयवस्तु पढी शब्दभण्डार बढाउन” मा मापनीय गुणको कमी देखिएकाले सुधार गर्नु पर्ने देखिन्छ। विशिष्ट उद्देश्यहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइका लागि अलग अलग र बुँदागत रूपमा स्पष्टसँग उल्लेख गर्नु नै उपयुक्त हुन्छ।
- शब्द र वाक्यहरूबाट मात्र सम्प्रेषण स्वभाविक एवम् पर्याप्त नहुने र उपयुक्त सम्प्रेषणका लागि भाषिकेतर सङ्केतहरू हाउभाउ मुखमुद्रा, चेष्टा, श्रोताको स्तर अनुसारको बोलाइ, बोलाइमा मिठास, बोलाइ, लेखाइ, पढाइको स्वाभाविक गति, उद्घोषण कला, सान्दर्भिक बोलाइ, अक्षरको सुन्दरता, स्पष्टता, लेखाइको द्रुतता, पढाइको द्रुतता स्वाभाविकता किताब समाताइ, पुस्तक र आँखाको दुरी, कलम समाताइजस्ता पक्ष पनि महत्त्वपूर्ण सिप भएकाले उद्देश्य, क्रियाकलाप र मूल्याङ्कनमा उक्त पक्ष पनि समेटिनु पर्ने देखिन्छ। पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मूल सैद्धान्तिक दस्तावेज भएकाले यसमा उद्देश्यसँग सम्बन्धित कुन कुन

विषयवस्तुलाई कुन कुन विधा/उपविधामा परिणत गर्ने, तिनको आकार प्रकार कति हुने, धार्मिक सामाजिक सांस्कृतिक यावत् पक्ष समेटिने गरी कसरी विद्या विषयवस्तु छनोट गर्ने र स्तरण प्रक्रिया कस्तो हुने भन्ने कुराको पनि स्पष्ट मार्गदर्शन दिइनु पर्ने देखिन्छ। पहिलो भाषी, दोस्रो भाषी सबैको पृष्ठभूमि र क्षमतालाई विचार पत्याई के कस्ता गहिराइका विषयवस्तु राख्ने भन्ने स्पष्ट हुनु पर्ने देखिन्छ।

- पाठ्यक्रमलाई पुरानै शैलीमा सैद्धान्तिकतातर्फ नढल्काई व्यावहारिक प्रयोगपरक बनाउनु पर्छ। के कस्ता विषयवस्तुलाई के कस्ता क्रियाकलाप गराउने के कस्ता शिक्षण सामग्री कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट उल्लेख हुनु पर्छ। पाठ्यवस्तुको स्तरण रेखीय चक्रीय वा अन्य कस्तो हुने भन्ने निर्देशन पनि पाठ्यक्रममा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनु आवश्यक देखिन्छ। भाषिक मूल्याङ्कन लिखित परीक्षाबाट मात्र पूर्ण नहुने भाषाका चारै सिप समेटिने गरी मूल्याङ्कन विधिको निर्देशन पनि नभएकाले सुनाइ र बोलाइको प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनको व्यवस्था अनिवार्य गरिनु पर्ने देखिन्छ।
- परीक्षामा अनियमिता हुने प्रश्न निर्माण पनि भाराटाराइमा सीमित हुने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरिनु पर्छ। उद्देश्यलाई हरबखत ध्यानमा राखेर शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्छ, जसका लागि विद्यालय प्रशासनमा कमजोरी, शिक्षक तालिमको अभाव, पेशागत जिम्मेवारीको अभाव पाठ्य पुस्तकको अभाव, अङ्ग्रेजी भाषाप्रतिको अति मोह र नेपाली भाषाप्रतिको वितृष्णा जस्ता नकारात्मक पक्षप्रति पनि सजग हुन जरुरी देखिन्छ।
- पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी सबै पक्षको राय सुझाव नलिई, उनीहरूको आवश्यकता विश्लेषण नगरी, हचुवाका भरमा शिक्षा लादने अव्यावहारिक प्रवृत्तिप्रति सचेत हुनु पर्ने देखिन्छ।
- नवीन प्रविधियुक्त शिक्षण सामग्रीको प्रयोग निर्देशन दिनलाई छुटाउनु हुँदैन।
- मूल्याङ्कनमा प्रश्नगत विविधता र उत्तरको अङ्कन विधिका सम्बन्धमा अभै पनि अन्योल नै देखिन्छ। त्यसैले प्रश्नको विविधता र उत्तरको अङ्कन विधिका सम्बन्धमा स्पष्ट निर्देशन गर्नु पर्ने देखिन्छ। विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिाको अभिलेख राख्नु पर्ने र सोही अनुसार सिकाइ स्तर निर्धारण गर्ने भनेर उल्लेख भए तापनि अभिलेखका नमुनाहरू नसुझाइनुले तिनको कुनै अर्थ र प्रयोजन देखिँदैन। अतः यस पाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन अङ्ग एकपक्षीय अधुरो अवैज्ञानिक र सबभन्दा कमजोर अङ्ग रहेकाले सुधार गर्नु पर्ने देखिन्छ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा, केदारप्रसाद (२०५६), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अनिवार्य नेपाली विषय स्थायी समिति त्रि. वि.वि.पा.वि.के. (२०६६), अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६२), *नेपाली भाषा शिक्षण परिचय र प्रयोग*, मनकामना बुक्स एन्ड स्टेसनर्स ।
- नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६४), *माध्यमिक नेपाली भाषा पाठ्यक्रम*, जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र सानोठिमी भक्तपुर ।
- पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०६६), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६६), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- पौडेल, माधवप्रसाद (२०६६), *प्राथमिक तहमा नेपाली भाषिक सिपहरुको प्रयोगात्मक मूल्याङ्कन प्रविधि अध्ययन*, त्रि.वि.वि.शि.शा. सङ्काय डिनको कार्यालय कीर्तिपुर काठमाडौंमा प्रस्तुत विद्यावारिधि उपाधिका लागि प्रस्तुत शोध प्रबन्ध ।
- शर्मा, मोहन राज र खगेन्द्र प्रसाद लुईटेल (२०५७), *नेपाली गद्य र भाषा साहित्य*, काठमाडौं: नवीन प्रकाशन ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद(२०६०), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।